

**Şemsettin Sami'nin Resimli
Kâmûs-ı Fransevî'si Üzerine**
On Şemsettin Sami's Illustrated Kamus-i Fransevi

Elmas Karakaş¹

Öz

Şemsettin Sami (1850-1904) kısa sayılabilecek ömründen geriye pek çok edebî eser bırakarak edebiyat tarihimizdeki yerini almıştır. Yazar, edebî çalışmalarının yanında dil ile ilgili pek çok akademik çalışmaya da imza atmıştır. Çalışmaları müstakil olarak yayımlanmakla birlikte, dönemin süreli yayınlarında da yazarın makalelerine rastlanmaktadır. Bunun yanında sözlükçülük alanında da çalışmalar yapan yazarın ilk eseri, Fransızca-Türkçe olarak hazırladığı *Kâmûs-ı Fransevî*'dir. Bunu Türkçe-Fransızca hazırlamış olduğu aynı isimli sözlüğü takip edecektir. Bu makalede *Kâmûs-ı Fransevî*'nin Türk sözlükçülüğündeki yeri belirlenmeye, eserle ilgili eksik noktalar aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Fransevî, sözlük.

¹ Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, elmasferik@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 22 Mart 2019

Abstract

Şemsettin Sami (1850-1904), in his relatively short life has been replaced in our history of literature by leaving many literary works. The author, in addition to his literary studies, signed many academic and language-related works. As his studies are published individually, periodical publications of the period are accompanied by the articles of the author. Besides, the first work of the author who studies in the field of lexicography is *Kâmûs-ı Fransevî* as prepared in French-Turkish. It will follow the same name dictionary that has prepared in Turkish-French. In this article, *Kâmûs-ı Fransevî* determined the place between dictionaries, to try to classify the missing points about essence.

Key words: *Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Fransevî, dictionary.*

Giriş

Sözlük kelimesi *Güncel Türkçe Sözlük*'te “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat”

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5d8d1877ae8122.71980280) olarak tanımlanmaktadır. Sözlükçülük geleneğimizin ilk tecrübelerini de *Divânu Lügati't-Türk*'e kadar götürmek mümkündür. Mahmud Al-Kâşgarî'nin Türkçenin Arapça karşısındaki üstünlüğünü ispat etmek için yazdığını belirttiği eserin madde başları Türkçe, karşılıkları ise Arapça olarak verilmiş; kelimeler Arap imla kurallarına göre düzenlenmiştir (Kültürel, 2009). Eski Türkçe kelimelerin büyük oranda korunması ile birlikte Arapça ve Farsça kelimelerin de kullanılmaya başlandığı Harezm döneminde ise Zemahşeri'nin *Mukaddimetü'l-Edeb* eseri ile Cemâlü'ddîn İbn Muhannâ tarafından yazılmış Arapça-Farsça, Arapça-Türkçe ve Arapça-Moğolca olmak üzere üç bölümden oluşan *Kitâb Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân* isimli sözlük dikkati çekmektedir (Doğru, 2012: 19). Osmanlı dönemi sözlükçülük geleneğine bakıldığında ise dönemi aydınlatacak sayıda eserin gün yüzüne çıkarılamamış olması umumî manzarayı görmeyi güçleştirmektedir; fakat genel itibarıyla, bu sözlüklerin daha çok Arapça ve Farsçanın madde başı olarak verildiği tercüme sözlükleri olduğu söylenebilir (Yavuzarslan, 2004: 188-190). Pratik hayattaki ihtiyacı karşılamaya yönelik olan bu sözlükler, devletin yüzünü Batı'ya dönmeye başlaması ile birlikte Batı dillerini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu medeniyet değişikliği, Arap sözlükçülüğü tesirindeki Osmanlı sahası sözlüklerin metotlarına da tesir edecektir. Bu dönem sözlüklerinde Arap sözlük metodunun yanı sıra Batı'ya ait metotlar da kullanılmıştır.

Osmanlı'nın son dönem sözlükçülüğünde Manastırlı Rıfat'ın *Mir'a-tü'l Lügat* (1877), Hüseyin Remzi'nin *Lugat-ı Remzi* (1889) ve Üssül-*Lügat* (1890), Muallim Naci'nin *Lugat-ı Naci* (tarihsiz), Mehmet Selahî'nin *Kamus-ı Osmanî* (1897) adlı eserlerinin öne çıktığı görülmektedir (Levent, 1969: 38). Bunun yanında imparatorluğun Fransa ile kurduğu yakın ilişki sonucu yazımına ihtiyaç duyulan Fransızca Osmanlıca iki dilli sözlükler de dikkati çekmektedir. N. Mallouf tarafından hazırlanan *Dictionnaire Turc-Français* (1863), Georges Rhasis tarafından hazırlanan *Vocabulaire François-Turc* (1828), O De Schlechta-Wssehrd tarafından 1870 yılında Viyana'da yayımlanan *Manuel Terminologique, Français-Otoman*, Anton B.

Tinghir ve Kirkor Sinapian tarafından yayımlanan *Dictionnaire Français-Turc Des Termes Techniques* (1891) bu ihtiyaç sonucu ortaya çıkan sözlüklerden bazılarıdır (Erciyas, 2011: 72). Bunlardan biri de Şemsettin Sami'nin hazırlamış olduğu *Kâmûs-ı Fransevi*'dir.

Şemsettin Sami ve Kâmûs-ı Fransevi

Şemsettin Sami (1850-1904) erken yaşta Rumca, Eski Yunan, İtalyanca, Fransızca, Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiş; 1871'de Arnavutluk'tan İstanbul'a gelerek Matbuat Kalemi'ne girmiştir. Bu yıllarda Fransızcadan eviriler yapmaya başlayan yazar, bir aralık Trablusgarp'ta gvlelendirilmişse de Sami Paşazade'nin tavassutuyla tekrar İstanbul'a dnm ve çeşitli gazetelerde yazmaya başlamıştır. İlk çalışmaya başladığı gazete Ebuzziya Tevfik'in çıkarmakta olduğu *Sirac* gazetesidir. Bunu *Hadika*, *Trablusgarp*, *Sabah*, *Tercüman-ı Őark*, *Aile*, *Hafta* gibi gazeteler takip edecektir. Burada daha çok aktüel konulara dair yazılar yazan Şemsettin Sami'nin eviri eserleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki olma özelliğini taşıyan Madam de Saint-Quen'e ait *Tarih-i Mcmel-i Fransa*, 1289/1872 tarihlidir. Yazarın Fransızcadan yaptığı çeviriler bununla kalmaz. Çeşitli edebî eserleri de çevirir; fakat bu evirilerinde Türk dilini kullanımı dolayısıyla eleştirilir (Levend, 1969: 55-75). Eleştirilerin temelinde Fransızca aslına sadık kalma uğruna Türkçenin ifade kabiliyetini yansıtamadığı iddiası yatmaktadır¹.

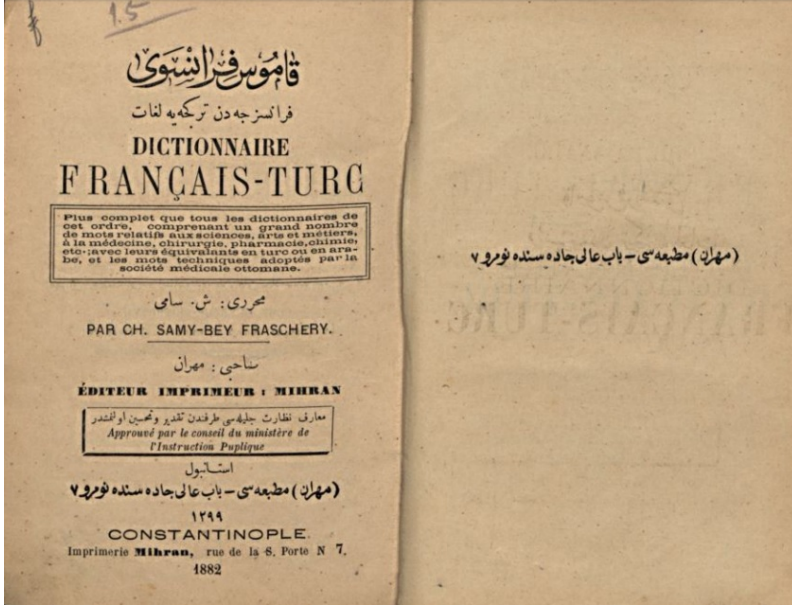
Sözlükçülük alanındaki başarisının altyapısını sağlayacak bu donanımları ile bu alanda yayınlamış olduğu ilk alışması Fransızcadan Türkçeye *Kâmûs-ı Fransevi*'dir (1882). *Kâmûs-ı Fransevi*'nin akabinde yine aynı isimle yayımlanan fakat Türkçe-Fransızca olarak hazırlanan *Kâmûs-ı Fransevi* (1885), *Küçük Kâmûs-ı Fransevi* (1886), *Kâmûs-ı Arabi* (1896), *Kâmûsü'l-A'lam* (1889-1898 yılları arasında neşredilmiştir) ve *Kâmûs-ı Trki* (2 cilt, 1900-1901) sözlüklerini hazırlamıştır (Uçman, 2010: 520).

¹Agah Sırrı Levent (1969: 74-75), Şemsettin Sami zerine hazırladığı monografide yazarın Türkçeyi kullanımı üzerine yapılan eleştirileri verirken *Sefiller* evirisi rneğinde Őunları söyler:

"*Sefiller çevirisinde asıl göze batıp eleştirilen yn, Sami'nin, aslını bozmamak ve slpdaki özelliği korumak kaygısıyla kitabı olduğu gibi (harfiyyen) evirmesi, bu yüzden deyişin birçok yerde Türkçenin kurallarına aykırı düşmesidir. Sami'nin hakkı da vardı. Kelime oyunlarına dayanan secili nesirle Fransızca bir eseri Türkçeye çevirmek kolay değildi. Bu kalıplaşmış nesri, düşünce ve duygularımızı istediğimiz gibi anlatabilecek biçimde kıvrak bir hale getirmek gerekiyordu. O zamanki gençler de nesre bu kıvraklığı vermek istiyorlardı*".

Kâmûs-ı Fransevî ve Yapısal Özellikleri

Kâmûs-ı Fransevî'nin ilk baskısı 1882-1883 yılları arasında formalar hâlinde basılmıştır. İlk baskıyı takip eden ikinci ve üçüncü baskı Şemsettin Sami'nin sağlığında çeşitli ilavelerle yapılmış, dördüncü baskısı ise müellifin ölümünden sonra gerçekleşmiştir.

Resim1. *Kâmûs-ı Fransevî*'nin 1882 baskısının iç kapak sayfası.

Kâmûs-ı Fransevî'nin ilk baskısı 20 Muharrem 1299 (1882) tarihinde yapılmıştır. Mihran Matbaası tarafından 2 cilt olarak basılan eser 1630 sayfadır. Şemsettin Sami, eserin birinci baskısına yazdığı "İfâde-i Merâm" başlıklı önsözde Fransız, Alman ve İngiliz kavimlerinin akılları hayrette bırakacak eserler ortaya çıkardığını, o günün medeniyetinin dayandığı sağlam bir sehpa gibi olduklarını belirtmekte ve memleketine hizmet etmek isteyen bir ferdin bu medeniyetlere ait dillerden en az birini bilmesi gerektiğini söylemektedir. Fakat bundan daha büyük bir hizmet vardır ki, o da bu üç dilden birinin öğrenimine kolaylık sağlayacak eserler ortaya koymaktır. Müellif de Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye ve Mekteb-i Sultânî'de Fransız dilini öğrenmek isteyen talebelerin müracaat edecekleri bir eser bulamadıklarını ve elde bulunan Biyanki (Bianchi) ve Hançeri (Handjéri) lügatlerinin yetersiz olduğunu söyleyerek böyle bir eser yazma ihtiyacı hissettiğini belirtmektedir. Bu sebeple hazırladığı sözlükten de hiçbir menfaat

beklemediğini ve vatana hizmet gayesi ile çalıştığını da eklemektedir. Eser bu gayetle ortaya çıkmıştır. Ayrıca, mesleğinde ihtisas sahibi olacak derecede ilme sahip olduğunu iftiharla belirten müellif, bir sözlüğün hazırlanması için lazım olan şartları da belirtmiştir. Buna göre, bir lügat hazırlanırken kelimelerin yalnızca lügat manalarının verilmesi yetmez. Her kelimenin nev'i ve cinsinin tayin edilmesi, “maâni-i lugaviye ve ıstılahiye ve hakikiye mecaziye”sinin ayrılması, kelimelerin eş anlamlarının ve zıt anlamlarının fark ve temyiz edilmesi gibi hususlar dikkate alınmalıdır. Şemsettin Sami eserini, bu kurallara en çok riayet eden eser olarak nitelemiş ve dönemin diğer sözlüklerinden ayırmıştır (Şemseddin Sami, 2017: 23-26).

Bu giriş yazısından sonra ise sözlükte kullanılan işaretler verilmektedir. Kitapta kullanılan işaretler ve ifade ettikleri anlam şöyle verilmiştir:

“: Müterâdif veya birbirini müekkid ve müfesser kelime ve tabirleri ayırır

: Lugatın bir ma'nâsına müteallik bir tabir veya darb-ı meselin üstüne vaz' olunur

: Bir ma'nâyı izah için irad olunan mesellerin üstüne konulur

§ Lugatın ma'nâ-yı muhtelif ve mütenevvası arasına girer

II Lugatın nev' ve cins ve mahall-i isti'mâli değiştiğinde kullanılır

– Fıkranın başında bulunan lügat-ı Franseviyeden kinayedir

(O) Lugat-ı Türkiyye ve Arabiyyenin ıstılâh olanlarını tefrik eder

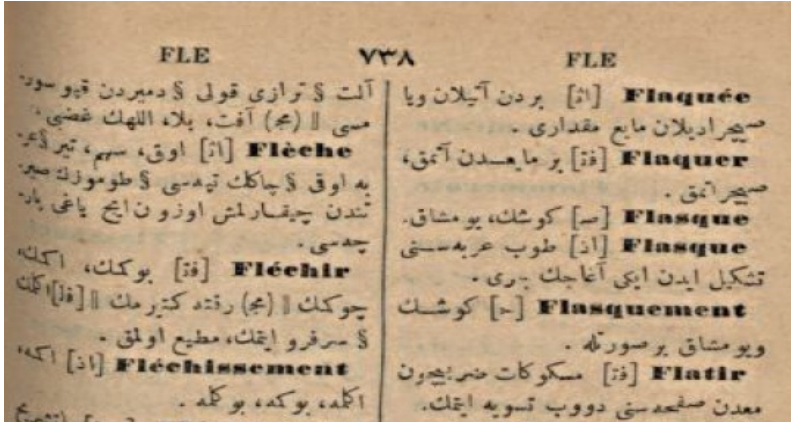
[] Lugatın kavâid-i sarfiyyece cins ve nev'î işaretlerini ihâta eder

() İhtar ve tenbih kabilinden irâd olunan ibârelerle sıfatların gayrı muhtelif mevsuflarını ihata eder

. H Harfinin (ﺵ) gibi telaffuz olunması lazım gelenleri üstüne konmuştur”

(Şemsettin Sami, 1982)†.

Bu işaretlerin dışında eserde verilen kelimelerin türlerine işaret eden kısaltmalar da eserin başında verilmiştir. Buna göre [١] isim, [ا١] ism-i müzekker, [ا١ث] ism-i müennes, [ا١خ] ism-i has, [ا١خذ] ism-i has-ı müzekker, [ا١حث] ism-i has-ı müennes, [اص] sıfat, [اصذ] sıfat-ı müzekker, [اصث] sıfat-ı müennes, [اص-ا] isim ve sıfat, [فت] fi'l-i müte'addî, [فل] fi'l-i lazıf, [فط] fi'l-i mutava'at, [ك] kinâye, [ض] zamir, [اش] ism-i işaret, [او] ism-i mevsûl, [خ] hal (adverbe), [ظ] zarf, [ظز] zarf-ı zaman, [ظم] zarf-ı mekân, [حج] harf-i cer, [حر] harf-i rabt, [حه] harf-i tenbih, [حح] harf-i ta'rif, [حم] harf-i ma'na, [د] adât, [جم] cem', [مر] müraca'ât oluna, [مج] mecazen, [اص] istilâhî. Meselâ: (طب اص) tabb-ı istilâhî ve (عم) aleyhi'l-İslâm anlamlarına gelmektedir. İşaretlerin kullanımına ve kelimelerin sözlükteki görünümüne örnek olarak ilk baskısından örnek getirmek mümkündür.

† Daha iyi anlaşılabilmesi için alıntılanan bölümü aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür:

- Eşanlamlı veya birbirini tekrar eden ve açıklayan kelime ve tabirleri ayırır,
- Kelimenin anlamıyla ilişkili bir tabir veya atasözünün üzerine koyulur,
- Bir manayı izah etmek için verilen örneklerin üzerine koyulur,
- Kelimenin çeşitli anlamlarının arasına koyulur,
- II Kelimenin çeşidi ve kullanım şekli değiştiğinde kullanılır,
- Fıkranın başındaki Fransızca kelimeyi gösterir,
- (O) Türkçe ve Arapça terimleri göstermek için kullanılır,
- [] Kelimenin şekilbilgisi kuralları açısından çeşidini belirtmede kullanılır,
- H harfinin (ه) harfi ile telaffuz edildiğini göstermek için harfin üzerine koyulur.

Yukarıda görüntüsünü verdiğimiz bölüme dikkat çekersek eserin geri kalan kısmında da olduğu gibi madde başlarında yer alan Fransızca kelimelerin Latin harfleri ile yazılmış olduğu görülmektedir. İlgili parçanın çeviriyazıya aktarılmış hali ise şöyledir:

Flaquée [eş] Birden atılan veya sıçratılan mâyi' miktarı.

Flaquer [ft] Bir mayi'den atmak, sıçratmak.

Flasque [ş] Köşk, yumuşak.

Flasque [ez] Top arabasını teşkil eden iki ağacın biri.

Flasquement [h] Köşk ve yumuşak bir suretle.

Flatir [ft] Meskûkâtı darb' için ma'den safhasını dövüb tesviye etmek. Alet § Terazi kolu § Demirden kapu sürmesi II (mc) Afet, bela, Allahın gazabı.

Fléehe [eş] Ok, sehim, tîr § Arbe oku § Çâkin tepesi § Domuzun sırtından çıkarılmış uzun iç yağı parçası.

Fléehir [ft] Bükme, eğme, çökmek II (mc) Rikkate getirmek II (fl) eğmek § serfurû etmek mutî olmak.

Fléhissement [ez] Eğme, eğilme, bükme, bükülme.

(Şemsettin Sami, 1982: 738).

Kullanılan kısaltmalar ve simgeler bağlamında okursak “Flaquée” kelimesi ism-i müennes, “Flaquer” fi'l-i müte'addî, “Flasque” sıfat, kelimenin eşsesli versiyonu ism-i mezkûr, “Flasquement” hal (adverbe), “Flatir” fi'l-i müte'addî, “Fléehe” ism-i müennes, “Fléehir” fi'l-i müte'addî, “Fléhissement” ism-i mezkûr olarak tanımlanmıştır. “Flatir” kelimesinde gördüğümüz gibi § işaretiyle kelimenin farklı anlamları arasında bir ayırım oluşturulmuş; yine aynı kelime de kullanılan II işareti ile de kelimenin cinsinin değiştiği gösterilmiştir. Bir başka dikkati de Fransızca kelimelerin imlâsına yönelmek mümkündür. Yukarıda yaptığımız alıntıda da görülebileceği üzere Fléehir kelimesindeki “é” harfi kelimenin orijinal yazımına sadık kalınarak aktarılmış; Türkçe imlâ kaidelerine göre dönüştürülmemiştir. Bu bakımdan kelimelerin Fransızca asıllarına bağlı olarak aktarıldığı söylenebilir.

Eserin 1315/1898'deki ikinci baskısı Şemsettin Sami'nin yaptığı ilavelerle birlikte 2000 sayfalık hacimle yine Mihran Matbaası

tarafından basılmıştır. Eserin birinci baskısının Tıbbiye ve Harbiye okulları öğrencilerince eksik görülmesi üzerine Şemsettin Sami'nin belirtilen eksikliklerle birlikte Beşir Fuat'ın da görüşlerini alarak ikinci baskıyı hazırladığı ifade edilmektedir. Eserin taranarak eksikliklerin tespitini ise Necip Asım ve Ahmet Muhtar Paşa üstlenmiştir (Levend, 1969: 80). Bu sebeple ikinci baskının kapağında "Yeniden tahrir derecesinde tashih ve ilâvelerle ikmal edilmiştir" notu yer almaktadır. Eserin ikinci baskısı için yazdığı önsözde sözlüğün ilk baskısının alelacele yayımlandığını bu sebeple sözlükte yer alan kelimeler üzerinde uzun uzadıya tahkikât yapma imkânının bulunmadığını söyleyen yazar, ikinci baskıyı bu eksiklikleri gidermek üzere hazırladığını belirtmektedir. Şemsettin Sami eserin ilk baskısından sonra pek çok sözlüğün yazıldığını ancak bunların gerekli yeterlilikte olmadığını şöyle ifade etmektedir:

“... bunların hiçbirisi tamamıyla lügat kitapları kaidesine yani her lugatın maâni-i muhtelifi-i lugaviye ve ıstılâhiyesini birbirlerinden ve kelimât-ı müterâdifeyi maâni-i muhtelifeden fark ve temyîz edecek alâmât ve işârâtın mahall-i lâzımeye vaz'ı gibi lügat kitapları'çün elzem ve lâbüd olan usûl-i ma'rûfeye mutâbık olmayıp, Fransız lügatleri karşısında karma karışık birçok kelimât-ı Türkiyye sıralamakla ashâb-ı mürâcaâtın büsbütün zihnini karıştırmak şâibesinden hâlî olmadıkları erbâbi indinde müsellemdir” (Şemsettin Sami, 1989: 5).

Eserin ilk baskısında olduğu gibi ikinci baskısının giriş kısmında da sözlükte kullanılan kısaltmalar ve noktalama işaretleri verilmiştir. Ayrıca önceki baskıda yer almayan “Elkâb ve unvan gibi bazı terhimât-ı müsta'mele”³ bölümü de bu baskıda yer almaktadır. Bu başlıkta Fransa'da kullanılan unvan ve lakapların kısaltmaları ve açıklamaları bulunmaktadır.

Eserin 1901'de yayımlanan üçüncü baskısında 3000 adet görsel de sözlüğe eklenmiş ve isimi *Resimli Kâmûs-ı Fransevî* olarak güncellenmiştir. Eserin ikinci baskıda eklenen kelimeler ve bu baskıda eklenen resimlerle birlikte sayfa sayısı 2254'tür. Aynı sayı dördüncü baskıda da korunmuştur. Bununla birlikte dönemin siyasi çalkantılarının Şemsettin Sami'nin sözlüğünün bu baskısını etkilediğine yönelik beyanlar da mevcuttur. Nitekim Louis Bazin, “Osmanlı Sansürü ve Sözlük Yazarlığı: Sami Bey'in Kamus-ı

³ “Lakaplar ve unvan gibi kullanılan bazı kısaltmalar”

Fransèvi'si" başlıklı yazısında eserin müellifin ölümünden sonra yayımlanan 1905'teki dördüncü baskısında yer alan kelimelerden bazılarının sansür kurulu tarafından çıkarıldığını iddia etmiştir. Bazın bahsi geçen makalesinde *anarchie*, *anarchisme* gibi kelimelerin sözlüğe hiç alınmadığını, *socialisme*, *tyran*, *nationalisme* gibi kelimelerin de siyasal açıdan rahatsızlık vermeyecek şekilde düzenlendiğini söylemektedir (Bazin, 1985: 10-12).

Resim 2. Resimli Kâmûs-ı Fransèvi'nin 1905'te yayımlanan üçüncü baskısının 51 ve 52. sayfalarından bir örnek

Resimli Kâmûs-ı Fransèvi ismiyle anılan baskının madde başında yer alan sözcükler de önceki baskılarda olduğu gibi Latin alfabesiyle ifade edilmiştir. Ancak bu ifadede sözcüklerin telaffuzları verilmemiştir (bkz. Resim 2). Ayrıca eserin konuya ilişkin görsellerle desteklenmiş olduğu görülmektedir. Louis Bazin yukarıda bahsi geçen makalesinde Şemsettin Sami'nin eserinde Fransızca *Larousse Illustre*'yi temel aldığını ve o eserdeki resimleri kullandığını iddia etmektedir (Aktaran Öztürk, 2014: 136). İki eserin görselleri üzerinden yapılan bir karşılaştırmadan hareketle Şemsettin Sami'nin tümüyle olmasa da büyük oranda bu eserde yer alan görselleri kullandığını söylemek mümkündür. Aşağıda vereceğimiz örnek görseller Claude Augé'nin ilk olarak 1897 yılında neşretmiş olduğu *Nouveau Petit Larousse Illustre* isimli eseri ile *Resimli Kâmûs-ı Fransèvi*'nin ilgili sayfalarından alınmıştır.

ALCALOÏDE (*lo-i-de*) n. m. Substance organique rappelant les alcalis par ses propriétés.
ALCARAZAN (*za-ra*) n. m. Vase de terre poreux en forme de carafe, dans lequel les boissons se rafraichissent par évaporation.
ALCÉE (*sé*) n. f. (gr. *alkea*, mauve). Genre de malvacées, qui renferme la rose trémière.
ALCHIMIE (*mf*) n. f. Art chimérique de la transmutation des métaux. — Cette science s'est vainement occupée de rechercher la pierre philosophale et la panacée; mais elle a donné naissance à la chimie. On lui doit la découverte de la poudre, du phosphore, etc.
ALCHIMISTE adj. Qui a rapport à l'alchimie.
ALCHIMISTE (*mis-te*) n. m. Qui s'occupait d'alchimie.

Alcarazan.

[اذ] Alcarazas
 زاده عربیدن ما.
 خودی صوتیفته
 مخصوص مساماتی
 دستی.
Alcazar [اذ] عربی
 انصردن مأخوذ آسیا.
 نیاده عربلردن قله قصر.
 || (عس) اسپانیا مستحکم قلعه و تصری.
 (دردنچی) عصر بدایتدن بدأ ایله اسپانیا
 عربلردن بلاد مشهوره جا کلرینک انشا
 اینتکاری قلاع و قصور مستحکمہ. § تیاترو
 § نزه باجیہ سی.

Alcarazas

Resim 3. Nouveau Petit Larousse Illustré, s. 27, Resim 4. Resimli Kâmûs-ı Fransevî, s. 59

ALOURDISSEMENT (*di-se-man*) n. m. Etat de ce-lui ou de ce qui est alourdi; l'alourdissement des sens.
ALOYAGE (*loi-ia-je*) n. m. Action d'aloier. Résultat de cette action: l'aloyage d'un lingot.
ALOYAU (*loi-ia*) n. m. Pièce de bœuf coupée le long des reins: aloyau rôti, braisé.
ALOYER (*loi-ia*) v. a. (Se conj. comme aloyer.) Donner à l'or et à l'argent l'aloï ou le titre légal.
ALPACA ou **ALPAGA** n. m. Ruminant du genre lama, qui vit dans l'Amérique du Sud. Etoffe de laine, faite avec le poil de l'alpaca.

Alpaca.

[اذ] Alpaga باخود Alpaca
 جنوبیہ کچی ایلہ دوه
 آرسندہ بر حیوان. § بو
 حیوانک پیانیندن معمول
 قاش، آلیاق
Alpaca (Alpacas) Alpague
Alpaga [اذ] طاغردہ کی مرعا، بو
 مرعائر ایچون اسیتفا ایڈیلان رسم.
Alpa [ا] یوکسک حمل، طاغ. || (بج)
 برحسک، براحتراصک واصل اوله بیلہ جکی

Resim 5. Nouveau Petit Larousse Illustré, s. 31, Resim 6. Resimli Kâmûs-ı Fransevî, s. 70

Şerif Eskin yaptığı çalışma neticesinde sözlüğün dördüncü baskısında yaklaşık 47.000 kelimenin madde başı olarak yer aldığını, 25.000 civarı kelimenin de alt madde ve açıklama olarak bulunduğunu tespit etmiştir. "Modern bilim dilini kuşatmak ve 19. asırla birlikte ortaya çıkan büyük bir ihtiyacı karşılamak" (Eskin, 2018: 13) üzere hazırlanan eserle ilgili diğer tespitler de şu şekildedir:

"Ayrıca, Kâmûs-ı Fransevî'nin bütününde matematik, cebir, geometri, fizik, kimya, biyoloji, botanik, zooloji, mekanik, jeoloji, madencilik, astronomi vb. alt kategorilere ayrılmış olarak toplam 5300 adet fen ve doğa bilimleri; tıp, anatomi, cerrahi, eczacılık şeklinde alt kategorilere ayrılmış olarak toplam 3900 adet sağlık bilimleri; 1200 askeriye; yaklaşık 1500 adet filoloji, sanat tarihi, felsefe, mantık ve diğer sosyal disiplinler; 800 adet denizcilik; 550 civarı iktisadi bilimler ile 750 adet kadar

hukuk sahasına ait olmak üzere 14.000 civarında terminolojik açıklamanın yer aldığı tespit edilmiştir" (Eskin, 2018: 14).

Şemsettin Sami'nin de önsözünde işaret ettiği "Hançerî Lugati" olarak bilinen Alexandre Handjeri'ye ait *Dictionnaire Français-Arabe-Persan Et-Turc* (1840-1841) isimli esere bakıldığında da Şemsettin Sami'nin eserinin döneminin diğer sözlüklerinden farklılık gösterdiğini söylemek mümkün görünmektedir. Handjeri'nin lügatinde madde başı olarak yer alan Fransızca kelimelerin cinsi belirtilmemiş; Farsça, Arapça ve Türkçe karşılıkları da çok kısa bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca Şemsettin Sami'nin eserinde karşımıza çıkan işaret kullanımları da sınırlı bir çerçevede kalmaktadır (1840). Sözlüğün resimli olarak kaleme alınmış olması da Şemsettin Sami lehine kaydedilmesi gereken bir özelliktir.

Şemsettin Sami'nin kendi sözlüğünü daha ileri bir seviyede gördüğü sözlüklerden biri de Bianchi'nin sözlüğüdür. İstanbul'a gelerek Dil Oğlanları Mektebi'nde eğitim gören önce İzmir Fransız Konsoloslukunda tercüman olarak görev yapmış; ardından gittiği Fransa'da Türk dili üzerine çalışmalar yapmıştır. Thomas-Xavier Bianchi'nin Avrupalılara Türkçeyi öğretmek maksadıyla kaleme aldığı *Dictionnaire Français-Turc* (1829-1931) ve *Dictionnaire Turc-Français* (1835-1837) isimli eserler de bu çalışmaların mahsullerindedir (Akün, 1992: 117-119). Fransızca kelimelerin Latin harfleri ile yazılışlarının madde başı olarak yer aldığı sözlüğün Türkçe karşılıkları Arap harfleri ile verilmiş; bununla birlikte Türkçe anlam karşılıklarının okunuşları da Latin harfleri ile yazılmıştır. Bu yönüyle eserin yabancılara Türkçe kelimelerin ve telaffuzlarının öğretilmesi yönünün ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Eserde kelimelerin cinsleri kısaltmalarla belirtilmiş; kelimelerin cinslerinin değişimine bağlı olarak ortaya çıkan anlam farklılıkları da tire (-) işareti ile ayrılmıştır. Bu yönüyle Şemsettin Sami'nin eserinin daha sistematik bir sembol ve kısaltma sistemine sahip olduğu görülmektedir. Eserin ilk baskısı 1000 sayfa iken ikinci baskıda yapılan ilavelerle sözlük 2003 sayfaya ulaşmıştır. Şemsettin Sami'nin eserinin dördüncü baskısının sayfa sayısı ise 2240 sayfadır. Bu açıdan da Şemsettin Sami'nin eserinin daha hacimli bir yapıda olduğu kabul edilmelidir. Yine bu dönemde işaret edeceğimiz eserlerden George Rhasis'in *Vocabulaire François-Turc* (1828-1829) isimli eseri de Bianchi'nin eseri ile aynı yapıda olduğundan benzer şeyleri bu eser için de söylemek mümkündür.

***Kâmus-ı Fransevî* Üzerine Yapılan Çalışmalar**

Kâmus-ı Fransevî hem yayınlandığı dönemde hem de günümüzde takdir gören eserlerdendir. Nitekim dönemin gazetelerinden *Tercüman-ı Hakikat*'in 25 Rebiülevvel 1300 tarihli 1394. sayısında sözlüğün son formasının da neşredildiği haber verilirken, eserin şimdiye kadar misli görülmemiş bir işi başardığı söylenmektedir. Şemsettin Sami, eseri ile Sultan II. Abdülhamit'in takdirini kazanmış ve "ülâ sınıf-ı sânisî" rütbesi ve "iftihar" madalyası ile onurlandırılmıştır. Günümüz araştırmacılarına göre de o, edebiyatımızdaki hakiki hüviyetini ve fikir tarihimizdeki yerini bu eserleri ile bulmuştur. Kimsenin cesaret edemediği bir işi yapmış, devrinin lügat çalışmalarını tek başına omuzlamıştır (Akün, 1979: 411-422).

Bununla birlikte edebiyatımızda Şemsettin Sami'ye ilişkin pek çok çalışma yapılmış olsa da doğrudan doğruya *Kâmus-ı Fransevî*'yi merkeze alan çalışmalar pek fazla değildir. Çalışmalar daha çok Şemsettin Sami odağında kalmış; birkaç akademik tezi dışarıda bırakırsak *Kâmus-ı Fransevî*'ye dolaylı yoldan temas edildiği görülmüştür. XX. yüzyılın son çeyreğine kadar Şemsettin Sami ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar Sami Özerdim'in hazırlamış olduğu bibliyografyada listelenmiştir. Agâh Sırrı Levend'in Şemsettin Sami üzerine hazırladığı kitapta yer alan bibliyografya süreli yayınlardaki yazıları da tespit etmiş olması bakımından önemlidir (Özerdim, 1969: 203).

Şemsettin Sami üzerine yapılan kitap hacmindeki çalışmalardan ilki İsmail Hakkı'nın *On Dördüncü Asrın Türk Muharrirleri* kitabının dördüncü cildinde yer almaktadır. Eserin birinci cildi Ahmet Mithat Efendi'ye, ikinci cildi Recaizade Mahmut Ekrem'e, üçüncü cildi Cevdet Paşa'ya, dördüncü cildi ise Şemsettin Sami'ye ayrılmıştır. Şemsettin Sami henüz hayattayken 1311 yılında basılan bu eser 92 sayfadır. Başında tiyatroya dair bir değerlendirmenin de bulunduğu eser daha çok Şemsettin Sami'nin tiyatroları üzerinde durmuştur.

Hikmet Turhan Dağlıoğlu'na ait *Şemseddin Sami Bey Hayatı ve Eserleri* (1934) Şemsettin Sami'ye dair ilk kapsamlı çalışma olması bakımından dikkat çekicidir. Atatürk'ün Türk dili alanında çalışanların hayat hikâyelerine dair çalışma yapılması yönündeki teşviki ile eseri yayına hazırladığını belirten Dağlıoğlu, yazarın oğlundan edindiği şahsî evrâkını değerlendirerek ilk elden sayılabilecek bilgileri okuyucuya aktarmıştır. Şemsettin Sami'nin hayat hikâyesini verirken Sabah

gazetesini çıkarmanın yaygın kanının aksine Mihran Efendi değil Şemsettin Sami olduğu gibi bilgileri de vurgulayan Dağlıoğlu, 42'si matbu 12'si gayri matbu 54 eserin varlığından bahsetmektedir. Ancak sözlükler kısmında verdiği eserlerin baskı tarihlerine ilişkin bilgiler kafa karıştırıcıdır. Fransızca-Türkçe *Kâmus-ı Fransevî*'nin baskı tarihinin 1902 olduğunu belirten yazar Türkçe-Fransızca olarak hazırlanmış eserin ise 1884 yılında neşredildiği bilgisini paylaşmaktadır (Dağlıoğlu, 1935). Ancak Fransızca-Türkçe *Kâmus-ı Fransevî*'nin 1882 baskısının elimizde bulunması bu bilgiyi çürütmektedir.

Şemsettin Sami ile ilgili yapılan çalışmalardan diğeri Yusuf Akçura'nın *Türk Yılı* dergisinde yer alan "Türkçülük" başlıklı yazılarıdır. Sonrasında Latin harfleriyle de basılan eserde Şemsettin Sami'nin hayatı ve ilmi çalışmaları Türkçülüğün önemli temsilcilerinden biri olduğunun göstergeleri olarak okunmuş ancak *Kâmus-ı Fransevî*'ye dair ayrıntılı bir bilgiye rastlanmamıştır. Şemsettin Sami'ye ayrılan 5 sayfalık bölümde eser yazarın biyografisi dolayımında ele alınmıştır (Akçura, 1978: 113-117).

Agâh Sırrı Levent'in yayımladığı *Şemsettin Sami Hayatı Sanatı, Eserleri* (1969) isimli eseri ise Şemsettin Sami'nin hayatına ilişkin en kapsamlı eserlerin başında yer almaktadır. Dağlıoğlu'nun aksine Şemsettin Sami'nin 55 eseri olduğunu öne süren Levent, yazarın hayatı ve eserlerini ele almıştır. Yazar sözlüğün yazım sürecine dair ayrıntılı bilgiler nakletmişse de eserin sözlükçülük yönü ihmal edilmiş, bu hususta verilen bilgiler basım tarihi ve sayfa sayısını geçmemiştir.

İsmail Yerguz'a ait *Şemsettin Sami Yaşamı-Sanatı-Yapıtları* (1997) isimli eser de Şemsettin Sami'nin hayatına ve eserlerine dair geniş bilgi sunmasına karşılık sözlüğe dair teferruatı içermemektedir. Eser, Şemsettin Sami'nin eserlerinin sayıldığı kısımda kısaca tanıtılmıştır.

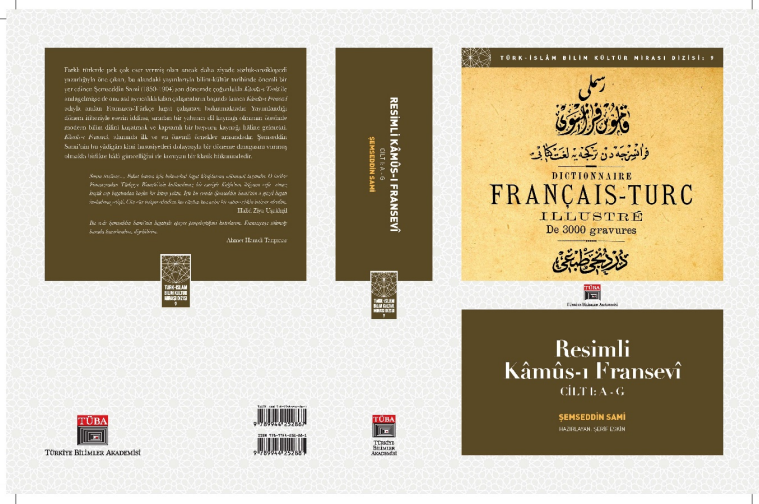
Öte yandan Ali Çiçek'in yüksek lisans tezi olarak hazırladığı ve daha sonra makale olarak da yayımladığı *Kâmus-ı Fransevî* odaklı yayınları sözlüğe yönelik müstakil çalışmalardandır. Seyfettin Tunç'un hazırlamış olduğu Şemsettin Sami'nin "Kâmus-ı Fransevî"indeki Edebî Terimler Üzerinde Bir Araştırma" (1999) başlıklı yüksek lisans tezi de sözlükteki edebî terimlerin dökümünü vermesi bakımından dikkat çekmektedir. Muammer Öztürk'ün doktora tezi olarak sunmuş olduğu "Şemsettin Sami'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme" (2014) başlıklı tez ise Şemsettin Sami'nin hayatına dair bilgi boşluklarını doldurmaktadır. Şemsettin Sami'nin eserlerinin

incelenmiş olduğu bölümde ele alınan *Kâmus-ı Fransevî*, yazılış süreci ve eserin baskılarına ilişkin bilgiler verilerek aktarılmıştır (Öztürk, 2014: 135).

Yazarın süreli yayınlarda neşrettiği yazılara daha önceki eserlerde değinilmiş olsa da, Yüksel Topaloğlu *Şemsettin Sami-Süreli Yayınlarında Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları* (2012) isimli çalışmasıyla Şemsettin Sami'nin dil ve edebiyatla alakalı olan makalelerini tek bir kitapta toplayarak bu alandaki çalışmalara önemli bir katkı sağlamıştır. Makalelerine bakıldığında doğrudan *Kâmus-ı Fransevî*'yi odağa alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Makaleler daha çok dil bahisleri üzerinde yoğunlaşmaktadır (Topaloğlu, 2012).

Tüm bu eserlerin yanında Şemsettin Sami'nin eserlerini çeşitli yönleriyle ele alan makaleler mevcutsa da doğrudan *Kâmus-ı Fransevî* ile ilgili makalelere rastlanamamıştır. Son yıllarda Şemsettin Sami ve *Kâmus-ı Fransevî* odaklı çalışmalara dikkat çekici bir katkı Şerif Eskin'den gelmiştir.

Eskin, *Resimli Kâmus-ı Fransevî*'nin 1905 baskısını çeviri yazıya aktararak yayıma hazırlamış; eser Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi kapsamında iki cilt olarak Türkiye Bilimler Akademisi tarafından basılmıştır (Eskin, 2017). Kültür tarihimizi aydınlatma yolunda önemli kaynaklar arasında yer alan eserin dördüncü baskısında problemleri görülen matbaa hataları ve imlâ yanlışları üçüncü baskıya da müracaat olunmak suretiyle düzeltilmiş; gerekli görülen açıklamalar dipnotlarla verilmiştir. Sözlükte yer alan resimlerin güncelliğini yitirmiş olması ve teknik sebeplerden kaynaklanmak üzere görseller eserin bu baskısında kullanılmamıştır. İlgili görseller dijitalleştirilerek sözlüğün ikinci cildinde yer alan cd'ye aktarılmıştır.

Resim 7. Şerif Eskin tarafından yayıma hazırlanan *Resimli Kâmûs-ı Fransevî* (2017)

Sonuç

Şemsettin Sami'nin *Kâmûs-ı Fransevî* isimli eseri döneminde gerek yazarın dil kullanımı gerekse de sözlükte yer verilen kelimelerin o günün aktüel ihtiyaçlarını karşılamadığı yönünde eleştirilmiş olsa da, yaygın görüş, dönemde büyük bir etki uyandırdığı ve Fransızca öğrenmek isteyenlerin ellerinden düşürmedikleri bir kaynak olduğu yönündedir. Eserle ilgili yapılan akademik çalışmalar da Batılı anlamda bir sözlükçülük metodunun ilk örneklerinden biri olması bakımından eserin önemini vurgulamaktadır. O güne kadar daha çok yabancılar tarafından oluşturulan Fransızca-Türkçe sözlüklere karşılık *Kâmûs-ı Fransevî*'nin bir Türk tarafından yazılmış olması dikkate değer bir çaba olarak görülmelidir. Ayrıca yazarın dönemin diğer sözlüklerinden farklı olarak daha gelişmiş ve sistematik bir işaret sistemi kullanmış olması, sözlüğüne bahsi geçen kelimenin görselini de eklemeye çalışması da Şemsettin Sami'nin sözlükçülüğünü ayrı bir yerde değerlendirmemizi gerekli kılabilecek özellikler olarak okunmalıdır.

Bu çalışma sırasında önemli bir detay dikkati çekmiştir. Yazarın 1299/1882 yılında Fransızca-Türkçe olarak hazırladığı eserinin 2. baskısının tarihi olan 1898 tarihi, yazarın yine aynı isimle fakat Türkçe-Fransızca olarak hazırladığı 1885 baskılı eseri ile sık sık karıştırılmaktadır. Yazarın 4 baskı yapan eserinin basım yılları sırasıyla 1882, 1898, 1901 ve 1905'tir. Yazarın bu çalışmasının ardından ayrıca

Küçük Kâmûs-ı Fransevî, Kâmûsü'l- A'lam, Kâmûs-ı Arabî ve Kâmûs-ı Türkî gibi çalışmalara da imza atmış olması onun Türk sözlükçülüğündeki önemini ispat eder niteliktedir. Yazarın *Kâmûs-ı Fransevî*'deki tecrübesini bu eserlerle de teyit ettiği görülmektedir.

Kaynakça

- Akçura, Yusuf (1978). *Türkçülük*, Türk Kültür Yayını
- Akün, Ömer Faruk (1992). "BIANCHI, Thomas-Xavier", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, s. 117-120
- Akün, Ömer Faruk (1979). "Şemsettin Sami", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, 11. Cilt, 2. Baskı
- Augé, Claude (1922). *Nouveau Petit Larousse Illustré*, Librairie Larousse
- Bazin, Louis (1985). "Osmanlı Sansürü ve Sözlük Yazarlığı: Sami Bey'in Kamus-ı Fransevî'si" (Tercüme Server Tanilli), *Tarih ve Toplum*, IV/19
- Çiçek, Ali (2009). "Sözlük Bilimi Açısından Kâmûs-i Türkî Üzerine Bir İnceleme", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan (1934). *Şemsettin Sami Hayatı ve Eserleri*, Sahip ve Naşiri Resimli Ay Matbaası
- Doğru, Fatih (2012). "Kâmûs-ı Türkî'den Türkçe Sözlük'e Anlam Değişimleri-Eylemler", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi
- Erciyas, Osman (2011). "Osmanlı'da Batı Dillerine Ait Sözlükler", *EUL Journal of Social Sciences (2: 2)*, LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, December-Aralık
- Eskin, Şerif (2018). "İkinci Cildin Yayını Dolayısıyla Birkaç Not", *Resimli Kâmûs-ı Fransevî*, Haz. Şerif Eskin, Türkiye Bilimler Akademisi
- Handjeri, Alexandre (1840). *Dictionnaire Français-Arabe-Persan Et-Turc*, Á Moscou, De L'Imprimerie De L'Université Impériale
- İsmail Hakkı (1311). *On Dördüncü Asrın Türk Muharrirleri*, Kasbar Matbaası
- Kültürel, Zühal (2009). "Sözlük Bilimi Açısından Dîvânü Lügâti't Türk", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4 Summer
- Levend, Ağâh Sırrı (1969). *Şemsettin Sami Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi
- Özerdin Sami (1969). "Şemsettin Sami Bibliyografyası", Ağâh Sırrı Levend, *Şemsettin Sami Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi
- Öztürk, Muammer (2014). *Şemsettin Sami'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Sözlük (26 Eylül 2019). *Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim adresi:
[http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts
&guid=TDK.GTS.5d8d1877ae8122.71980280](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5d8d1877ae8122.71980280)
- Şemsettin Sami (1882). *Kâmûs-ı Fransevî*, Mihran Matbaası
- Şemsettin Sami (1898). *Kâmûs-ı Fransevî*, Mihran Matbaası
- Şemsettin Sami (2017). *Resimli Kâmûs-ı Fransevî*, Yay. Haz. Eskin, Şerif, Türkiye Bilimler Akademisi
- Uçman, Abdullah (2010). *Şemseddin Sami, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, 519-522
- Yavuzarslan, Paşa (2004). “Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemsettin Sami'nin Kâmûs-ı Türki'si”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44, 2, 185-202